

φωνία τῶν ἰδεῶν ἡμῶν μετὰ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων· καὶ κατὰ τὸ εἶδος αὐτῶν λέγεται ἀλήθεια φυσικὴ, ἠθικὴ, πολιτικὴ, κτλ. Ἡ φυσικὴ ἀλήθεια συνίσταται ἐκ τῆς γνώσεως τῶν φυσικῶν αἰτιῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν. Ἡ ἠθικὴ, ἐκ τῆς γνώσεως τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ὅταν κρίνωμεν ὀρθῶς ποῖαι εἶναι καλὰ, καὶ ποῖαι κακά. Ἡ πολιτικὴ, ἐκ τῆς γνώσεως τῶν τρόπων καὶ νόμων, οὓς ἡ πολιτικὴ κυβερνήσις μεταχειρίζεται ὑπὲρ τῆς κοινῆς καὶ μερικῆς καταστάσεως τῶν πολιτῶν. Καὶ τὰ τρία ταῦτα εἶδη τῆς ἀληθείας εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τὴν καλὴν διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν ἐξεύρῃ τὰς φυσικὰς αἰτίας τῶν ἀποτελεσμάτων, τοῦλάχιστον ὅσα ἔχουσι πλησιέστεραν σχέσιν καὶ δύναμιν εἰς τὴν φαντασίαν αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ζωὴν, δύναται νὰ κανονίσῃ τὴν διαγωγὴν καὶ τὰς θελήσεις αὐτοῦ, καὶ νὰ φεύγῃ πράξεις ἀτόπους, ἢ ἐπιζημίους εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Ἐξ ἐναντίας, ἡ ἄγνοια τούτων, καὶ ἔτι μᾶλλον αἱ ψευδεῖς περὶ αὐτῶν ἰδέαι, γίνονται πολλάκις ἀφορμὴ κακίστων καὶ ὀλεθρίων φρονημάτων καὶ πράξεων.

Ἡ ἄγνοια τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς ἀληθείας προξενεῖ ἐτι πλείοτερας καὶ βλαπτικωτέρας ἀπάτας εἰς τὸν ἀνθρώπον. Μὴ γνωρίζων τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προκειμένης πράξεως, φέρεται εἰς αὐτὴν ἀλόγως. Εὐτυχία, ἂν τὸ ἀγνοούμενον ἀποτέλεσμα τύχῃ ὠφέλιμον· ποσάκις ὅμως ἀκολουθεῖ τὸ ἐναντίον! Ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμον ἂν ᾖ τὸ ἀποτέλεσμα, ὅταν ὁ ἀνθρώπος δὲν γνωρίζῃ αὐτὸ ὡς προερχόμενον ἐκ τῆς πράξεως, ὅταν δὲν παρατηρῇ πάσας τὰς περιστάσεις αὐτῆς, καὶ δὲν συνδέῃ μετὰ αὐτὰς τὸ ἀποτέλεσμα, πρῶτον, ἡ πράξις ἐκείνη δὲν ἔχει ἠθικὸν λόγον· δεύτερον, ἡ αὐτὴ πράξις δύναται ἄλλοτε νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς ἄτοπα, καὶ νὰ προσενήσῃ βλάβην. Τὸ πολιτικὸν δὲ σύστημα, ὅταν δὲν ᾖ ἐργον σοφίας καὶ δικαιοσύνης, φθείρει τοὺς πολίτας, καὶ κάμνει αὐτοὺς νὰ συγχέωσι τὸ τίμιον μετὰ τὸ ἄτιμον, τὸ δίκαιον μετὰ τὸ ἀδίκον, καὶ ἐνὶ λόγῳ, τὴν ἀρετὴν μετὰ τὴν κακίαν.

Β'. *Ἐκ τῆς πείρας.* Ἡ πείρα εἶναι μὲν ὁ φυσικὸς διδάσκαλος τοῦ ἀνθρώπου· διότι ἐξ αὐτῆς, τουτέστιν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, μαθαίνει πραγματικῶς τί πρέπει νὰ ζητῇ, καὶ τί νὰ φεύγῃ· αὕτη ἀναπτύσσει τὰς λογικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, καὶ γεννᾷ τὴν φρόνησιν· ἀπαιτεῖ ὅμως χρόνον πολὺν, καὶ τοσοῦτον, ὥστε καταλλήλως δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν περὶ αὐτῆς ὅ,τι ἔλεγεν ὁ Ἱπποκράτης περὶ τῆς ἱατρικῆς τέχνης. Ἡ μὲν πείρα μακρὰ, ὁ δὲ βίος βραχύς. Ἀπόδειξις δὲ τοῦ ὅτι οὐδεὶς δύναται ἐκ μόνῃς τῆς πείρας νὰ ἀποκτήσῃ εἰς οὐδὲν εἶδος πραγμάτων τὴν δυνατὴν ἐντέλειαν εἶναι, ὅτι πολλοὶ αἰῶνες ἐχρειάσθησαν διὰ νὰ συγκροτηθῶσι καὶ νὰ τελειοποιηθῶσι αἱ τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι, καὶ μάλιστα ἡ πολιτικὴ. Πρὸς τούτοις, τὰ μαθήματα τῆς πείρας δὲν γίνονται πάντοτε τακτικά, οὐδὲ ἀνάλογα πρὸς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων· διότι δὲν εἶναι λογικὸς διδάσκαλος, ἀλλὰ σύμ-